

QARAQALPAQ AWÍZEKI ÁDEBIYATÍNÍN KÓRKEM METODÍ HAQQÍNDA

Kulimbetova Aysholpan Kuatbayevna

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı tayanış
doktorantı aysholpanqulimbetova0@gmail.com

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq folklorındaǵı kórkem metod máselesi jámiyet tariyxı menen tıǵız baylanısta izerrtlenetuǵın hár bir dáwirge say ástelik penen ózgerip baruǵın bir neshe klasslardıń hám sociyallıq gruppalardıń dúnyaǵa kóz qaraların óz ishine alatuǵın pútini menen miynetkesh klass massasınıń dúnya tanıwındaǵı kórkem obrazlı oylaw formaların sáwlelendiretuǵın bahalı bir estetikalıq kategoriya ekenligi úyreniledi. Salıstırmalı-tipologiyalıq jantasıw tiykarında qaraqalpaq folklorındaǵı tús motivi basqa túrkiy xalıqlar folklorı menen salıstırıldı, onıń milliy ózgeshelikleri hám poetikalıq qásiyetleri anıqlandı. Nátiyjeler sonı kórsetti, folklorda taza metod joq. Al folklorlıq shıǵarmalar ómir shınlıǵın súwretlewde mifologiyalıq, fantastikalıq hám romantikalıq jáne realistlik súwretlewlerden paydalanadı.

Tayanış sózler: Qaraqalpaq folklorı, kórkem metod, salıstırmalı-tipologiyalıq jantasıw, milliy ózgeshelik, grek ádebiyatı, mifologiya, obyektiv ómir.

Annotatsiya. Ushbu maqolada qaraqalpoq folkloridagi badiiy usullar masalasi jamiyat tarixi bilan bog'liklikda izlanish olib boriladigan har bir davrga mos sekinlik bilan o'zgarib boradigan bir necha sinflarning va ijtimoiy guruhlarning dunyoqarashini o'z ichiga oladigan butun mehnatkash sinf massasining dun tanishidagi badiiy obrazli o'ylash shakllarini ochib beradigan bebaho estetik toifa ekanligi o'rganiladi. Taqqoslash-tipologik o'xshashlik asosida qaraqalpoq folkloridagi o'zgartirishlar boshqa turkiy jalqlar folklori bilan solishtirildi, uning milliy farqi va poetik qoidalari aniqlandi. Natijada shuni ko'rsatdiki, folklorda yangi uslub yo'q.

Folklor asarlar hayot cho‘qqisini tasvirlashda mifologik, fantastik va romantik hamda realistik tasvirlashdan foydalanadi.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpoq folklori, badiiy usul, taqqoslash-tipologik o‘xshashlik, milliy farq, yunon adabiyoti, mifologiya, obektiv hayot.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос о художественном методе в каракалпакском фольклоре как ценная эстетическая категория, отражающая художественно-образные формы мышления в мировоззрении трудового класса в целом, охватывающая мировоззрения нескольких классов и социальных групп, которые постепенно меняются в соответствии с каждой эпохой и изучаются в тесной связи с историей общества. На основе сравнительно-типологического подхода был проведен сравнительный анализ мотива цвета в каракалпакском фольклоре с фольклором других тюркских народов, выявлены его национальные особенности и поэтические свойства. Результаты нашего исследования показали, что в фольклоре нет нового метода. В то время как фольклорные произведения используют мифологические, фантастические, романтические и реалистические описания для изображения жизненной правды.

Ключевые слова: Каракалпакский фольклор, художественный метод, сравнительно-типологический подход, национальное своеобразие, греческая литература, мифология, объективная жизнь.

Abstract. This article examines the artistic method in Karakalpak folklore, emphasizing its historical evolution and its role in reflecting the worldviews of different social groups. Using a comparative-typological approach, the motif of “color” is examined in relation to other Turkic folklore traditions, revealing its national distinctiveness and poetic features. The findings show that folklore does not employ a single method, but instead represents reality through mythological, fantastical, romantic, and realistic forms of expression.

Keywords: Karakalpak folklore, artistic method, comparative-typological approach, national distinctiveness, mythology, objective reality.

Revolyuciyağa shekemgi ádebiyatımızdağı kórkem metod máselesin úyreniwge dıqqat awdarıp akademik M Nurmuhammedovtıń “Úlıwma oktyabrge shekemgi qaraqalpaq ádebiyatınıń metodı heshkim tárepinen dıqqatlı úyrenilgen joq”¹ dep jazadı. “Kórkem metod-shınılıqtı kórkemlik penen biliwdiń hám sáwlelendiriwdiń usılı”² dep juwap beredi I B Astaxov. Belgili tariyxıy haqıyqatlıq tiykarında júzege keletuǵın kórkem metod dáwir ushın qatıp qalǵan bir qaǵıyda bolmastan, al dáwirlerdiń ózgeriwi menen ózgerip otıratuǵın qubılıs.

Kórkem metod-kórkem obrazlı oylawǵa baǵdar beredi hám onıń xarakterin belgileydi. Adamnıń haqıyqatlıqqa estetikalıq qatnasınıń hám áhmiyetli táreplerin óz ishine alǵan, kórkem metod belgili jámiyetlik dáwirlerde hárqıylı boldı. Solay etip qıyal járdemi menen adamlar turmısına tásir etetuǵın awız ádebiyatınıń bul dáwirde dórewi, onıń kórkem metodınıń da dórewin kórsetip turatuǵın edi. Álbette, ótkendegi hárbir dáwirdiń ádebiyatına ılayıq óziniń kórkem metodı boladı. Bul dáwirge xarakterli bolǵan erteklerdiń hámmesi ańızlardıń ápiwayılıǵı hayran qalarlıq fantaziya menen ushlasqan. Eger ondaǵı fantaziya sol shıǵarmalar tiykarǵı kósheri bolsa, al turmıs haqıyqatlıǵı onıń qasında degershik bolıp kórinedi. Sol dáwirdegi xalıq dóretpeleriniń fantaziyaǵa bay bolıwı, olardıń táǵdiriniń qıyallaw baǵdarında sheshiliwi sol dáwirdegi adamlardıń qıyal etiwge berilgenin ǵan kórsetedi dew kúlkili bolar edi. Qıyallaw yamasa qıyaldıń bul dáwirdegi kórkem oylawdıń xarakterli bir forması bolıp qalıwınıń sebebi ózinen de burın áyyemgi jasaǵan adamlardıń kún-kóris jaǵdayına, dúnya tanıw ózgesheligine adamzat dáwiriniń balalıq ármanlarına baylanıslı bolsa kerek. Al endi qaraqalpaq folklorınıń 1917-jıldan burınǵı dáwirdegi kórkem metodın qaraqalpaq

¹ M. Nurmuhamedov “Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń máseleleri”. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1975. -115 b

² И.Астахов. Искусство и проблема прекрасного. Москва: Советский писатель, 1963. – 108 б.

xalqının siyasiy jámiyetlik ómiriniń rawajlanıw jaǵdaylarına baylanıslı belgilengende, onda folklordı mifologiyalıq, fantastikalıq, romantikalıq hám realistlik súwretlewdiń basım ekenligin atap kórsetiwge boladı.

En áyyemgi jámiyette adamlar tábiyattıń sırların jaqsı túsine almadı. Tábiyat qanday dárejede bolmasın, adamlardıń ústinen ústemlik súrdi. Biraq adamlar tábiyat qubılıslarına biypárwa qaramadı. Tábiyattı meńgeriw, onıń sırların túsiniwdi qıyalǵa jeńdirgisi kelmedi. Mine usı waqıtlarda-aq kórkem oylawdıń belgili forması qıyal kúlki menen hayran qalarlıq ańızlar, ertekler, mifler dóretiledi. Álbette bul folklordaǵı stillik jaǵdaylar emes edi, al sol dáwirdegi tvorchestvonıń xarakterli momentin ańlatatuǵın baǵdar boldı. Sonlıqtan, áyyemgi dáwirdegi adamlardıń dúnyaǵa kóz qarasınıń, qıyallardıń turmısı kóbirek tábiyat fonında táriplenetuǵın, kórkem obrazlı oylawdıń qıyal usılın júzege keltirgen óz aldına bir folklor jasadı. Usı mazmunda bul folklor dúnyanı tanıwdıń óz aldına kórkem metodına iye boldı. Ruwlıq jámiyette folklor óziniń ádewir rawajlanıw dárejesine jetisti. Qaraqalpaq folklorınıń tiykarǵı janrları bolǵan qosıqlar qaharmanlıq epostıń bir formaları bolǵan.

Ekinshi jaǵınan bul dáwirdegi folklorda hadal muhabbaattı qorgaw, turmıstaǵı qıyınshılıqlardı ortaǵı qoyıw, adam táǵdiriniń awırlıǵına nalınıw lirikalıq qosıqlarda dástúr jırlarında berilse, dástanlarda batırlar obrazları arqalı óz watanın súyiw, xalqına xızmet etiw, jawǵa qarsı jan ayamay gúresiw, eldiń azatlıǵın, gárezsizligin saqlaw ideyası sóz etiledi. Áyyemgi jámiyette qıyal kúshi menen jazılǵan miflik ádebiyattı, legendalardıń hám ańızlardıń dóretilgenin hám onıń adamzat urıwına qúdiretli tásiriniń bolǵanlıǵın....

Áyyemgi zamanda xalıqtıń jámaátlik dóretiwshiliginiń bir kórinis sıpatında payda bolǵan mifologiya tábiyat sırları aldında kúshsizlik etti, onı qıyal boljawları arqalı túsindiriwge háreket etti. Biraq óziniń usı xarakterine qaramastan áyyemgi dáwirlerde dóretilgen mifologiyalıq obrazlar xalıqtıń sanasınan belgili dárejede orın iyeledi. Grek ádebiyatındaǵı Prometey, Antey, Gerakl t.b kúshliliktiń, batırılıqtıń

simvoli sıpatında jasad keldi. Xalıqtın fantaziyası tárepinen sanasızlıq penen dóretilgen miflerdiń tiykarın túsindire kelip, K Marks “klasslıq jámiyetke shekem adamlar obshinalıq ruwlıq qatnasta jasaǵan. Olarǵa tek ruwǵıy qatnaslar ǵana túsiniikli bolǵan. Olar tábiyattı hám dúnyanı ruwlıq qatnasta dep túsingen. Hawa, jer, teńiz, jer astı dúnyası hám barlıq tábiyat adamlarǵa usaǵan janlı obshinalıq qatnasta” dep túsingen. Adamlar eń dáslep obektiv ómir haqqında ózleriniń rawajlanǵan oyları arqalı tábiyat hám jámiyet jónindegi zatlardı bilmey turıp-aq mifologiyalıq shıǵarmalar dóretken.

Solay etip mifologiyalıq shıǵarmalar áyyemgi obshinalıq dáwirde dóregen hám xalıq awızeki dóretiwshiliginiń dáslepki shıǵarmaları bolǵan miflik shıǵarma ertekke de, legendaǵa da jaqın. Biraq mif ertekten hám legendadan belgisin túsindiriw arqalı ayırıladı.

Sociyalistlik jámiyettiń biziń elimizde qurılıwı menen klasslar arasındaǵı qarama-qarsılıq joq boldı. Xalıqlar arasında tariyx kópmegen doslıq qatnas payda boldı, teńlik, ádillik, azatlıq birlik, doslıq, tuwısqanlıq shın mánisinde júzege astı. Adamlardıń dúnya tanıwı, jámiyetlik joq basqıshqa kóterildi.

Solay etip qaraqalpaq folklorındaǵı kórkem metod maáselesi jámiyet tariyxı menen tıǵız baylanısta izerrtlenetuǵın hárbir dáwirge say ástelik penen ózgerip baruǵın bir neshe klasslardıń hám sociyalıq gruppalardıń dúnyaǵa kóz qarasların óz ishine alatuǵın pútini menen miynetkesh klass massasınıń dúnya tanıwındaǵı kórkem obrazlı oylaw formaların sáwlelendiretuǵın bahalı bir estetikalıq kategoriya bolıp eaplanadı. Sonlıqtan folklorda taza metod joq. Al folklorlıq shıǵarmalar ómir shınlıǵın súwretlewde mifologiyalıq, fantastikalıq hám romantikalıq jáne realistlik súwretlewlerden paydalanadı.

Qaraqalpaq folklorınıń rawajlanıw basqıshları basqa xalıqlar folklorınan parq qılıwına itibar beriw lazım. Bul parqlar tómendegi úsh nársede aydınlasadı.

1. Qaraqalpaq folklorınıń tariyxıy rawajlanıw prosesinde qanday basqıshlardı basıp ótkenligi hám hárbir basqıshqa awızeki dórew prossesi specipikası menen

baylanisqan halda qaysi kórkem metodlar ámel qilinganligin belgilew. Bizge málim folklordin rawajlanıw basqışları jámiyettin ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy rawajlanıw dárejesi menen belgilenedi. Sebebi hár bir siyasiy ekonomikalıq formaciya ózine tán islep shıǵarıw múnásibetleri menen xarakterlengenindey, ol ózine tán folklor miyrası menen ajralıp turadı. Demek, folklordın kórkem metodları haqqında gáp bolar eken, en áwele anaw ya minaw rawajlanıw basqışındaǵı bar bolǵan folklorlıq janlaridin shınlıqtı kórkem sáwlelendiriw princpleri, mine usı janrǵa tán bolǵan shıǵarmalardin tınlawshı tárepinen qalay qabıl etiliwi, sonday-aq dóretiwshinin súwretlep atırǵan shınlıqqa bolǵan estetik múnásibetine áhmiyet beriw lazım. Bunısız folklor rawajlanıwının anıq basqışındaǵı bar bolǵan kórkem metodlardı durıs belgilep bolmaydı.

2. Folklordın tariyxıy rawajlanıwındaǵı basqışlardın biri janrlar ráń-bárenligi hám hár bir janrdın obektiv shınlıqtı qanday kórkemlik penen súwretleniwi menen xarakterlenedi. Qaraqalpaq folklorının joqarıda atap ótilgen rawajlanıw basqışlarının hár birinde payda bolǵan janrlardin kólemi hám sıpatı jaǵınan birdey emesligi hár bir basqışta bir emes bir neshe kórkem metodlardın qatar turıp folklorda qollanıwın ańlatadı.

3. Qaraqalpaq folklorının kórkem metodların belgilewde milliyliktiń kúshli rol oynaganlıǵına hám usı milliylik sebepli folklor hádiyseleriniń júdá uzaq dáwirler jasaytuǵınlıǵına ayırıqsha itibar beriw lazım. Bul máselede bir násege ayırıqsha toqtap ótiw kerek boladı. Ol da bolsa folklor kórkem metodların payda bolıw hám qollanıwında milliyliktiń ornı nelerde kórinetuǵınlıǵın anıqlawdan ibarat.

Folklordın kórkem metodları hám folklordaǵı milliylik ortasındaǵı múnásibetlerdin dialektlik xarakterinen kelip shıǵıp, sonı aytıw múmkin bekkem xalıq dástúrisiz heshqanday kórkem metod payda bolmaǵanıday kórkem metodlarsız xalıq dástúrleri haqqında gáp te bolıwı múmkin emes. Máselen ertedegi ata-babalarımız

jaman hám jaqsı ruwxlardıń bar ekenligine, olardan biri insanlarǵa tek jaqsılıq, al basqa birewi bolsa tek baxıtsızlıq keltiriwine isengen.

Barlıqtı mifologik tárizde qabıl etiw dástúri uzaq waqıt jasadı. Onıń ayırım izleri házirgi kúnimizge deyin jetip kelgen. Kórkem metodtıń bunday kóp waqıt qollanıwında milliylik úlken rol oynanǵan. Biraq házirgi kúnimizge kelip miflik túsinipler joǵalıp ketti dep ayta almaymız. Bunıń folklorımızda saqlanıp qalıwınıń sebebi nede?

Bizińshe, jazba ádebiyatta bolǵanıday, folklorda hám kórkem metod belgili janrǵa tán shıǵarmanıń jaratılıwı barısında hárbir janlı atqarılıw ózine tán kórkemlik elementlerinen bólek bolmasa da, tiykar bolǵan kórkem metod dástúr sıpatında saqlanıp qaladı. Mısal ushın: Gúldirmamanı, jawındı joq qılıw ushın aytilatuǵın xalıq qosıǵında

Qosıqta insanlarǵa zıyan keltiriwshi jawın boldırmaw ushın miflik obraz Mástan mamaǵa soranadı. Gúldirmamanıń jalǵız qawenderi mástan mama bolsa ertede xalıq túsiniğinde real shaxs sıpatında qabıl qılınǵan. Biraq onıń sırtqı kórinisi jasaw, mákan hám zamanı júdá miflik analiz etiledi. Sonıń ushın da máresimdi ótkeriwde insanlardıń sırtqı kórinisi is-háreketinde kúلكi mádeniyatına ámel qılıw názerde tutıladı.

Demek, xalıqtıń tirishilik tárizi úrp- ádeti hám máresimleri dástúrinen orın alǵan kúلكi hám onıń menen baylanıslı bolǵan diniy mifologik realizm metodı turkiy xalıqlar folklorınıń erte dáwirdegi kórkem metodı bolǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. M. Nurmuhamedov “Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń máseleleri”. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1975. -115 b
2. И.Астахов. Искусство и проблема прекрасного. Москва: Советский писатель, 1963. – 108 б.
3. M. Nurmuhamedov “Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tási”. Nókis: KKMB, 1956. -32b.

4. S.Axmetov, J. Esenov, Q.Járimbetov. Ádebiyattanıw atamalarınıń orıssha-qaraqalpaqsha túsindirme sózligi. Nókis: «Bilim», 1994.
5. K.Mambetov. “Ádebiyat teoriyası”. Nókis: «Bilim», 1995. -206-215-6
6. Ыбыраев Ш. Эпос әлемі.—Алматы: Ғылым, 1993. – 115 б.